

**ИЛКИЋЕВ ПРОЈЕКАТ ЗА ЕПАРХИЈСКИ ДОМ У НИШУ
– ПРИМЕР НЕОВИЗАНТИЈСКИХ СТРЕМЉЕЊА У
НОВИЈОЈ СРПСКОЈ АРХИТЕКТУРИ**

Архитекта Јован Илкић заједно са својим колегама Светозаром Ивачковићем, Душаном Живановићем и Владимиром Николићем спада у групу српских архитеката који су се школовали у Бечу код Теофила Ханзена, Данца животом и радом пре свега везаног за Беч, који је ушао у историју светске архитектуре захваљујући свом неокласицистичком опусу. Међутим, за историју српске архитектуре значајан је пре свега његов рад на проучавању и оживљавању принципа византијског градитељства. Најзначајнија Ханзенова дела у неовизантијском стилу су Музеј оружја у Бечу (сл. 1), црква и Дом инвалида у Лавову (1855, сл. 2), евангелистичка капела у Мајнцлајнсдорфу (1857), парохијска и школска зграда неунијатских Грка на бечком Флајшмаркту (1858), црква на гробљу у Кежмарку (1873) и гробна капела кнеза Штирбеја.

Утицај Ханзенове неовизантијске архитектуре стигао је у Србију управо преко његових ученика, Ивачковића, Илкића, Живановића и Николића, који су се по повратку са студија запослили у Архитектонском одељењу Министарству грађевина Кнежевине (потом Краљевине) Србије. Тражења националног стила у српској архитектури у делу ових архитеката манифестовала су се кроз остварења у духу Ханзеновске академске неовизантијске архитектуре која се у историографији означава и термином *ханзенатика*.

Утицај Ханзенове неовизантине у српској архитектури дошао је до изражаја пре свега у црквеним грађевинама. Неки од репрезентативних примера овог стила су Ивачковићева Преображенска црква у Панчеву (1874–78), Црква св. Петра и Павла у Јагодини (1899) истог аутора, затим гробљанске капеле у Сремским Карловцима (1891–1904) и Меленцима (крај XIX – почетак XX века) архитекте Владимира Николића, као и Илкићеви радови – црква у Параћину (1894) и звоник и припрага цркве Св. Духа у Крагујевцу (1907).

За развој архитектуре у југоисточној Србији важна је чињеница да се ова област нашла у оквиру Кнежевине Србије после српско-турских ратова (1876–1878) чији су резултати верификовани на Берлинском конгресу 1878.



Сл. 1 Т. Ханзен, Музеј оружја у Бечу

Српска држава је одмах приступила интеграцији стечених области, а како је у овом крају у време турске власти функционисао мали број храмова, указала се потреба за повећаном градитељском продукцијом, интензивним и координираним деловањем државе и цркве, као и за реформом црквене уметности која би јасно нагласила елементе који су вернике упућивали на најважније институције државе.¹ У југоисточној Србији изграђен је у том периоду низ цркава, а крајем века настао је и пројекат Јована Илкића за Епархијски дом у Нишу.

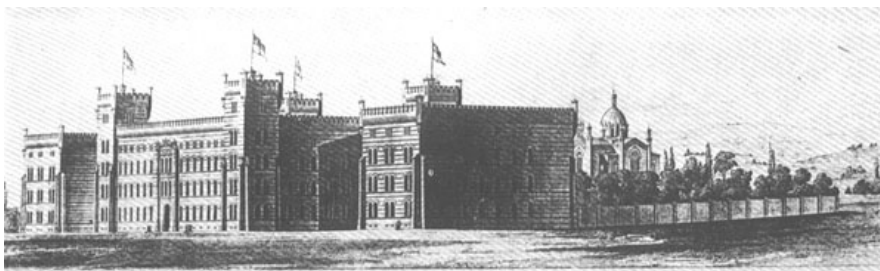
Приказ Илкићевог пројекта за нишки Епархијски дом изашао је у Српском техничком листу из 1899. године.² Аутор приказа, Јован Пешић, навео је да је пројекат за ову грађевину израђен у Министарству грађевина *по замисли г. Илкића, архитекта* и да је почетак њене градње био планиран за 1900. Трошкови изградње нишког Епархијског дома процењени су на око 1.000.000 динара. Њихов већи део у износу од око 700.000 динара требало је да снесе окурузи Нишке епархије, док би остатак суме у износу од око 300.000 динара платила Држава. Пројекат је био управо и замишљен тако да се зграда осим за потребе Нишке епархије може користити и за седнице Народне скупштине, а да скупштинска сала у паузама седница послужи и за седнице свештеничких скупштина.

Уз кратак приказ Илкићевог пројекта у Српском техничком листу репродуковани су и цртеж основе (сл. 6), цртеж спрата (сл. 7), цртеж предње фасаде (сл. 3), цртеж бочне фасаде (сл. 4) и цртеж фасаде са зачеља (сл. 5). Све цртеже потписао је аутор приказа Јован Пешић, и на основу њих можемо видети да је Епархијски дом у Нишу замишљен је као репрезентативна, монументална, једносpratна грађевина. Основа грађевине требало је на фронту да обухвата 70 метара, док је дубина блока требало да износи 60 метара.

Све четири фасаде обрађене су репрезентативно. У њиховој композицији уочљиви су елементи карактеристични за Ханзенову неовизантијску

¹ Н. Макуљевић, *Реформа црквене уметности у југоисточној Србији после 1878. године*, Лесковачки зборник XXXVII, Лесковац 1997, 35–59.

² Ј. Пешић, *Здање Епархије нишке*, Српски технички лист 10, 11 и 12, Београд 1899, 151, лист II–VI.



Сл. 2 Т. Ханзен, Дом инвалида и црква у Лавову (1855)

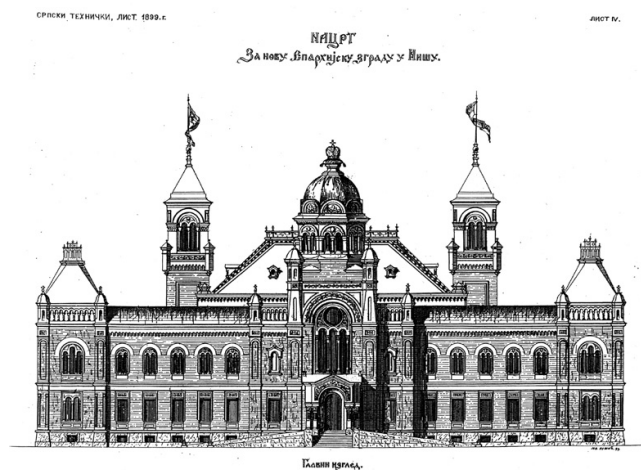
архитектуру: портици, лучни отвори – бифоре и трифоре, аркадни венци, двобојне фасаде. Као и код осталих грађевина пројектованих у духу ханзенатике, византијски слој остаје алузиван, а његови носиоци су елементи декоративног карактера, који су, иако карактеристични за Ханзенов неовизантијски стил, у време када је пројекат настао повезивани са српско-византијским стилем.

Фасаде нишког епархијског дома компоноване су ритмично, при чему је ритам регулисан хоризонталним постављањем сличних, али не истих, елемената. У композицији фасада очљива је лакоћа и склад између пуног и празног простора. Вертикални елементи који омеђују поједине сегменте грађевине, нпр. пиластри завршени малим кулама, не утичу у већој мери на доминацију хоризонталног. У функцији наглашавања хоризонталног у композицији фасада налазе се подеони и кровни венци који нису наглашени ни профилацијом ни испустом.

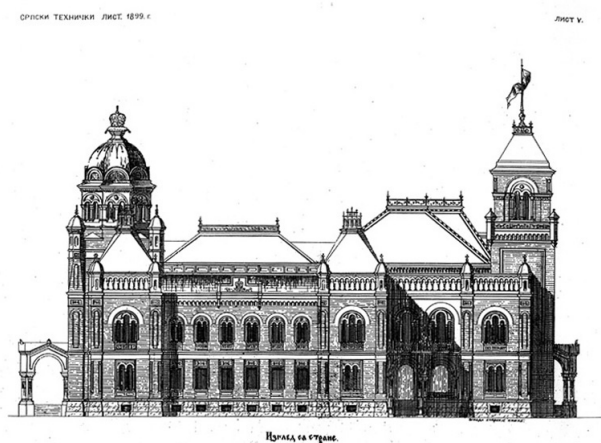
На фасадама нишког епархијског дома уочавамо допадљиву ликовну обраду чији реторички садржај указује на потребу да се оплемени архитектура јавних зграда. Овакву тенденцију постоји у целокупном Илкићевом опусу који карактеришу динамичне, неусиљене композиције, без пренаглашавања централног мотива и строгог академског подређивања споредног главном.

Централни мотив на главној фасади Епархијског дома у Нишу је капела изнад главног улаза. Она је умерено наглашена у композицији фасаде, не само као испуст у фасадној површини, већ је уоквирена и пиластрима завршеним малим кулама. Њено место је истакнуто великом трифором која отвара њену зидну површину, као и куполом са елементима историјских стилова која крунише овај део здања. Мотив постављања капеле на фасаду Илкић је раније применио на двору краља Милана Обреновића (1883), а касније ће га преузети и Виктор Лукомски на згради Патријаршије у Београду (1935). Важно је напоменути да је, осим куполе која покрива капелу, остатак кровне површине здања неупадљив и састоји се од трапезастих купола које покривају поједине сегменте грађевине.

У Илкићевом пројекту за епархијски дом у Нишу занимљиво је решење фасаде на зачељу зграде. Иако се користе карактеристични елементи ханзенатике као што је портик, лучни отвори и аркадни фриз, ритам постигнут хоризонталним распоредом елемената на главној и бочним фасадама донекле је умирен повећавањем димензија отвора на



Сл. 3 Ј. Илкић,
Епархијски дом у
Нишу (1899), главна
фасада

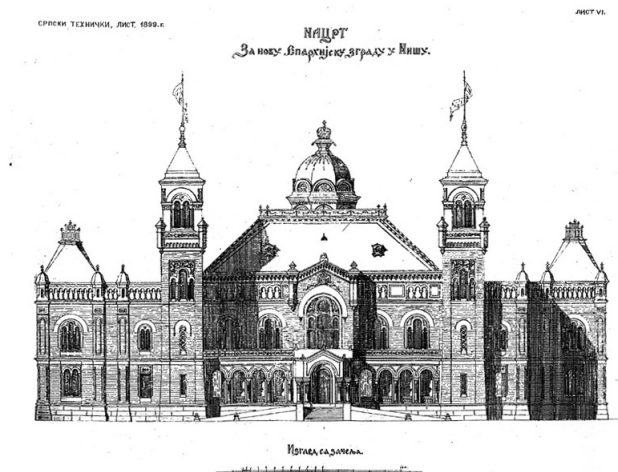


Сл. 4 Ј. Илкић,
Епархијски дом у
Нишу (1899), бочна
фасада

фасади што је условило смањење њиховог броја. Решење фасаде на зачељу блиско је ренесансним палатама, посебно због отвореног аркадног трема око улаза у приземљу.

Значајан део решења фасаде на зачељу чине две куле, својим издуженим облицима и декорацијом (нпр. бартизани у горњем делу) блиске готичким стилским концепцијама. Ове куле, које осим готичких, имају елементе романике и ренесансе, нису постављене на углове грађевине, како би захтевале строжије академске концепције, већ су ближе средини да би нагласиле централни део. Овакво решење налазимо и у архитектури Касарне 7. пука у Београду архитекте Драгутина Ђорђевића. Заставе које се вију на кулама грађевине нишког Епархијског дома представљају још један вид наглашавања националних обележја. У том смислу, заставе се

Сл. 5 Ј. Илкић,
Епархијски дом у
Нишу (1899), фасада
са зачеља



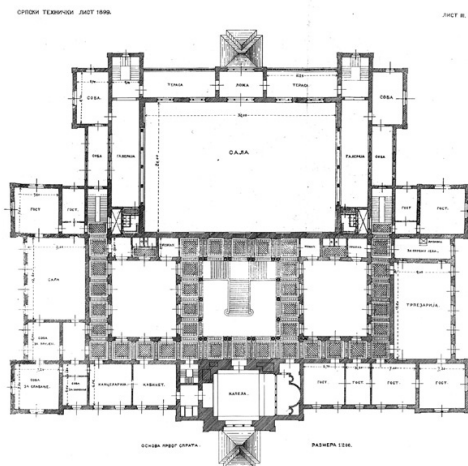
јављају и на конкурсном пројекту за Општински дом у Крагујевцу из 1911. архитекте Бранка Таназевића као и на његовом павиљону Краљевине Србије за изложбу у Торину из исте године.

Капела на главној фасади Епархијског дома наглашава црквени карактер грађевине, а ренесансна фасада зачеља, чији је централни део уоквирен кулама наглашава улаз у скупштинску салу. Зграда нишког Епархијског дома требало је и по својој функцији и по својој архитектонској концепцији да нагласи значај улоге државе и цркве као и њихову међусобну повезаност, идеју која је имала посебан значај у овим крајевима припојеним Србији после Берлинског конгреса.

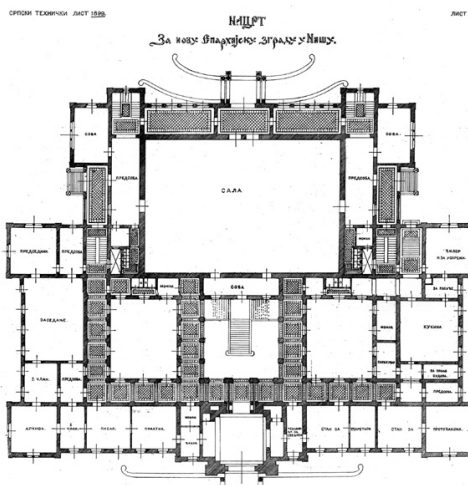
У композицији фасада Епархијског дома приметна је симетрија, а њихова концепција у великој мери верно одсликава унутрашњи распоред просторија. И планови грађевине компоновани су уз поштовање принципа симетрије, али симетрија у унутрашњости није примењена доследно у оној мери у којој је примењена на спољашњости, иако је симетрично понављање распореда унутрашњих просторија присутно у изузетно великом степену.

Централни део грађевине, осим капеле изнад главног улаза, обухвата простран пролаз испод ње који води до просторије са главним степеништем и скупштинску салу у задњем делу зграде. Бочно од просторије са главним степеништем налазе се два пространа унутрашња дворишта која имају уобичајену улогу да обезбеде осветљење унутрашњости и проток ваздуха, као и да раздвоје функције смештене у згради. На плановима грађевине приметно је да су просторије намењене да их користи Народна скупштина груписане углавном око левог унутрашњег дворишта, док су око десног унутрашњег дворишта груписане просторије намењене за потребе епархије.

У концепцији унутрашњости овог репрезентативно замишљеног здања може се уочити да су растојања између главних просторија велика, да пуно



Сл. 6 Ј. Илкић, Епархијски дом у Нишу (1899), основа приземља



Сл. 7 Ј. Илкић, Епархијски дом у Нишу (1899), основа спрата

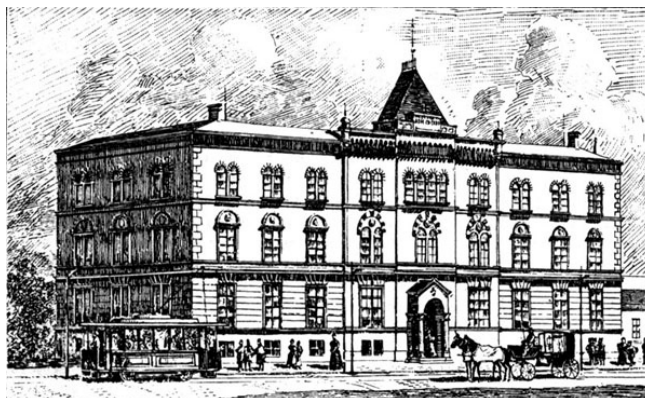
простора заузимају унутрашња дворишта као и комуникациони чворови и правци. Намена грађевине условила је да ентеријер буде подређен естетици а не функционалности.

Савременици су често доживљавали ханзенатске грађевине као архитектуру националног, српско-византијског смера, иако је порекло концепта на основу кога су замишљене било другачије. Аутор приказа Илкићевог пројекта у Српском техничком листу истакао је орнаменту грађевине и двобојност фасада као одлике националног, српско-византијског стила. Нагласио је и основне идеје свога времена о правцима развоја српске архитектуре: *на жалост, српско-византијски стил, поготову ни у колико није у нас развијен, о чему је нужно старати се и што енергичније радити да се у томе погледу што постигне, пошто стил у грађевинарству највидније обележава карактер и у опште дух народа; па како смо ми таквим обележјем доста оскудни, то смо дужни што чешиће истицати и третирати овакве ствари, те ће се тако моћи јаче овај стил у нас развијати и обрађивати укус у грађевинарству.*³

Ханзенатиком се бавио и један број истраживача новије српске архитектуре. Богдан Несторовић је указао на појаву нове византијске архитектонске школе бечког архитекте и професора Теофила Ханзена у српској архитектури крајем XIX века. Посматрајући ову појаву у српској црквеној архитектури оценио ју је као извесну девијацију у настојањима да се обнови и продужи стара српска црквена архитектура. Несторовић

³ Б. Несторовић, *Архитектура Србије у XIX веку*, (рукопис), Архив САНУ, Ист. збирка бр. 14410/I-A-1, 151.

Сл. 8 Ј. Илкић, Дом Друштва св. Саве у Београду (1889-90)



је сматрао да је Ханzenов неовизантијски стил оптерећен европским историјским стиловима, као и да Ханzenови српски ученици нису покушали да схвате суштину старих српских религиозних споменика, већ да су само запазили или осетили да су цркве по Ханzenовом примеру ближе српском народу и његовој православној вери од класицистичких цркава са барокним торњевима. Због тога, писао је Несторовић, оваква архитектура није могла даље да се развија и нестала је заједно са њеним творцима.⁴

Жељко Шкаламера је 1969. године посветио пажњу и световним грађевинама у духу Ханzenовог неовизантијског стила, напоменувши да су све оне сродне пре свега са грађевинама из доба романтизма и имају исте стилске елементе (пиластри, завршни кровни склоп, лучни прозори и др) иако се обично сматрају изразом српско-византијског стила. У српској световној архитектури издвојио је Капетан Мишино здање Јана Неволеа из 1863, стилски везано за европску архитектуру тога времена, као грађевину блиску овим концепцијама. Нагласио је да у тадашњој Југославији постоји низ стилски слично обрађених грађевина за које се никако не може претпоставити да припадају српско-византијском стилу.⁵ У том смислу, као репрезентативна дела ханzenатике можемо издвојити синагогу у Вуковару (1889) бечког архитекта Лудвига Шевеа и Евангелистичку цркву у Сарајеву Карла Паржика (1899).

Миодраг Јовановић је 1985. године уочио да грађевине настале у српској архитектури под утицајем Ханzenове школе у сличности спајају чиниоци стила полукружног лука – Rundbogen стила, нагласивши да се таквим одређењем ова појава у српској архитектури не само назива тачнијим именом, већ и лакше поставља на припадајуће место у европској историји уметности. Предложио је да се оваква архитектура означи термином ”ханzenатика”⁶ одређујући тако Ханzenово схватање неовизантијске

⁴ *Нав. дело*, 603–604.

⁵ Ж. Шкаламера, *Обнова “српског стила” у архитектури*, ЗЛУМС 5, Нови Сад 1969, 206-207, н. 50.

⁶ М. Јовановић, *Теофил Ханзен, “ханzenатика” и Ханzenови српски ученици*, ЗЛУМС 21, Нови Сад 1985, 256.



Сл. 9 В. Николић, Богословски семинар у Сремским Карловцима (1900)

архитектуре развијено у оквиру европског академског историзма које је истовремено представљало и један утврђен систем образовања архитектата са широком применом у пракси.

Александар Кадјевић 1997. године износи мишљење да су српску варијанту Ханзенове архитектуре развили талентовани, свестрани пројектанти, каквих је у нашој новијој архитектури било мало и да је у овим стилским оквирима у уметничком погледу остварено неколико дела од изузетне вредности, која и данас плене хтењем да се у оквиру устаљених норми репрезентативне Ханзенове стилистике досегне упечатљив и препознатљив ауторски израз. Закључује да се група Ханзенових српских ученика није суштински приближила остварењу идеала националног стила, али да је за собом оставила значајне примере неовизантијске академске архитектуре, којима би могла да се похвали мало која градитељска школа у Европи.⁷

О Јовану Илкићу Богдан Несторовић је говорио као о најплоднијем српском градитељу с краја XIX и почетка XX века и сматрајући да је он *с једне стране веома обдарен, и исто толико образован познавалац*



Сл. 10 В. Николић, Владичански двор у Новом Саду (1900)

⁷ А. Кадјевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX – средина XX века)*, Београд 1997, 62–63.

архитектуре уопште и посебно архитектонског детаља, а с друге, веома немиран и независан дух, и радознао, како у истраживању архитектонских облика и мотива у својим делима, тако и у самим поступцима у својој великој пракси.⁸

Илкић је један од градитеља свога времена који су дали значајан допринос тражењима националног стила у српској архитектури. У историографији се често истиче стилска повезаност његова два пројекта из 1889. за Дом Друштва св. Саве у Београду (сл. 8) и Епархијски дом у Нишу са два пројекта Владимира Николића из 1900. за Владичански двор у Новом Саду и Богословски семинар у Сремским Карловцима (сл. 9 и 10). Већ је релено да је ханзенатика у српској архитектури везана пре свега за сакралне објекте, тако осим Илкићевих и Николићевих грађевина готово и да нема пројеката у том стилу у световној архитектури. Изузетак је нешто касније здање Дома српско-православне црквене општине у Земуну архитекте Косте Атанацковића - Станишића из 1907 (сл. 11).⁹

Грађење у духу ханзенатике представља само један део Илкићевог опуса. Остали јавни и стамбени објекти овог градитеља засновани су на другачијим неоренесансним, необарокним и сецесијским методама. Илкић је аутор репрезентативних београдских грађевина као што је Палата Крсмановића на Теразијама (1885), хотел Москва (1891), Офицерски дом (са Милорадом Рувидићем, 1895) и Народна скупштина (1902–36).¹⁰

Да је био изведен, сигурно је да би, без обзира на критике упућиване ханзенатици, Илкићев пројекат за нишки епархијски дом представљао још једно значајно остварење српског градитељства које би својим репрезентативним карактером, као и динамичном, декоративном композицијом знатно обогатило архитектонско наслеђе града Ниша, дајући при томе значајан допринос тражењу националног стила у српској архитектури.



Сл. 11 К. Атанацковић-Станишић, Дом српско-православне црквене општине у Земуну (1907)

⁸ Б. Несторовић, *нав. дело*, 356.

⁹ А. Кадијевић, *нав. дело*, 61.

¹⁰ *Нав. дело*, 55.

Draginja Maskareli
ILKIĆ PROJECT FOR DIOCESE MANSION IN NISH - AN EXAMPLE OF NEO
BYZANTIUM TRENDS IN NEW SERBIAN ARCHITECTURE

The unfulfilled project of the architect Jovan Ilkić (1857-1917) for the building of diocese mansion in Nish appeared in 1899 and during the same year its description came out in Serbian technical list.

The building of Nish diocese mansion was projected as monumental, representative edifice where the conception the national style would be emphasized by the elements characteristic for Hansen neo Byzantium architecture: curved opened lines-biophores and triphores, roof wreaths with arcade and plastic. It was planned to cover it from the outer side by bricks in two colors to reach the similarity with Serbian –Byzantium monuments.

With four fasades the buildings are supposed to be representatively handled and its outer part gives real picture of the inner space distribution. In the inner building part the strong symmetry should have been the main by which the areas in the frontal part will be grouped around two wide inner courtyards. The ulterior part will be occupied by convention area.